

„ZBÚRAŤ! MÁME NA TO ZLÉ ROZPOMIENKY“
K HISTÓRII ODBORNÝCH A POLITICKÝCH DISKUSÍ
O BRATISLAVSKOM HRADE NA SKLONKU
1. ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY A VOJNOVEJ
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

PETER SZALAY

SZALAY, Peter. “Demolish it! It brings back bad memories” On the history of expert and political discussions of Bratislava Castle at the end of the First Czechoslovak Republic and in the wartime Slovak Republic. *Historický časopis*, 2020, 68, 3, pp. 491-515, Bratislava.

The study presents expert and political discussion of the planned demolition of Bratislava Castle and the Pohradie area at the bottom of the castle hill from the end of the 1930s to the mid 1940s. Using archive and journalistic texts from the period, as well as analysis of the actual architectural and urbanist plans, it describes the course of efforts to transform the historic symbol of the city, as well as the opposition and criticism of these plans. The study considers two competitions from 1938 and 1942, held under two different political regimes – liberal democratic Czechoslovakia and the authoritarian wartime Slovak Republic. Comparison of the two competitions shows the formal and content similarity in spite of regime, which defined the modern productivist and technocratic thinking of specialists more than political ideology.

Key words: Bratislava Castle. Modernism. Demolition. First Czechoslovak Republic. Wartime Slovak Republic.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.3.5>

V slovenskej historiografickej a umenovednej spisbe azda nikto výstižnejšie neopísal a neodkryl proces indoktrinácie pamiatkovej teórie a praxe externými ideologickými a politickými vplyvmi ako historik umenia Ján Bakoš. Sugestívnu analýzu a interpretáciu diskusií o zachovaní či zbúraní ruiny Bratislavského hradu dospel k výstrahe univerzálneho charakteru týkajúceho sa ohrozenia racionality a humanizmu vedeckého bádania. V závere svojej publikácie *Intelektuál & pamiatka* píše: „Za vedu sa vydávajúci rituál nielenže nahrádza riešenie problémov zaklínaním, ale pomáha maskovať, brániť pred verejne prístupnou a racionálnou kontrolou nepriateľa najúhlavnejšieho – cynický egoizmus.“¹

1 BAKOŠ, Ján. *Intelektuál & pamiatka*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 260. ISBN 8071496103.

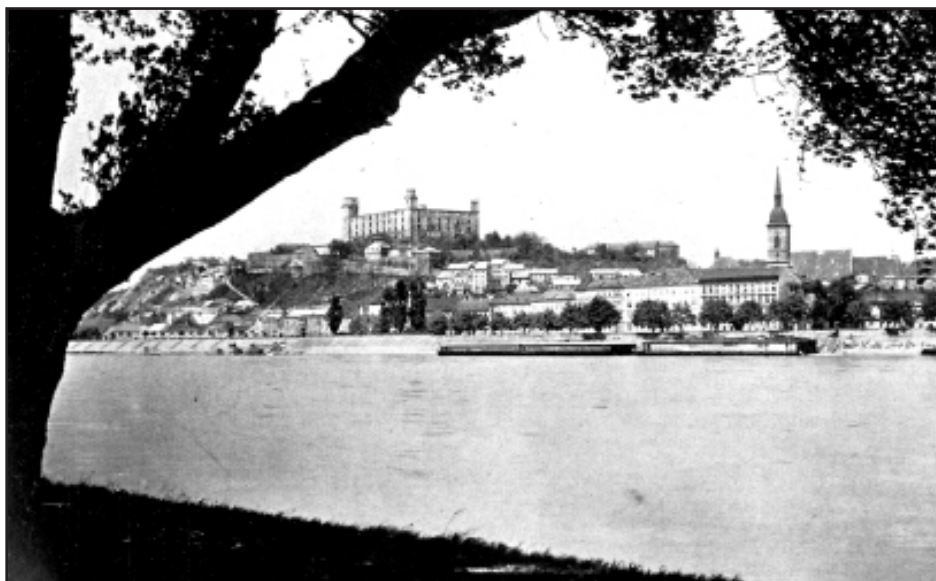
Ani šesťnásť rokov od vydania spomínanej publikácie nestratili na naliehavosti otázky o ideologických a politických vplyvoch na vedecké bádanie, naopak, v kontexte súčasného spoločenského diania zdajú sa stále aktuálnejšie. Jeden z indikátorov týchto procesov nachádzame opäť aj v oblasti pamiatkovej starostlivosti a rovnako medzi tie pamiatkarské „kauzy“, ktoré nakoniec prerástli aj do širšej spoločenskej a politickej diskusie a kritiky, patrí aj rekonštrukcia Bratislavského hradu. Diskusia o prezentovaní zvyškov rímsko-keltských pamiatok v mieste plánovaných podzemných garáží či otázky o spôsobe obnovy a reštaurovania reprezentatívnych priestorov samotného hradu sa rozšírila za hranice vedeckých kruhov. Rozhorčenie časti odborníkov nad úradnými a politickými rozhodnutiami v procese rekonštrukcie hradu aktivizovalo spoločnosť a táto téma sa po desaťročiach opäť vrátila do verejnej sféry.²

V našej štúdií sa vrátíme do obdobia na sklonku medzivojnovnej Československej republiky. Medzi rokmi 1937 – 1938 sa vo verejnom a mediálnom priestore rozohorela debata fundamentálnejšieho rázu o zachovaní či asanácii samotnej ruiny Bratislavského hradu. Táto verejná kauza vyvrcholila v jednej z najvýznamnejších pamiatkarských rozpráv s účasťou medzinárodne uznávaných kapacít z oblasti dejín umenia a pamiatkovej starostlivosti. Naším cieľom však nebude analýza tejto diskusie, ktorej sa mimo spomínaného Jána Bakoša venoval a venuje celý rad výskumníkov.³ Chceli by sme skôr doplniť poznatky o spoločenskej a politickej situácii, ako aj o konkrétnych plánoch, ktoré tento odpor vyvolali.

Interpretáciou znovuobjaveného návrhu prestavby hradu od Josefa Gočára⁴ a analýzou jeho podrobnejšej dokumentácie, ktorú sme objavili v archíve Tech-

-
- 2 Výstavba garáží pod hradným kopcom vďaka odporu časti archeológov, ale aj širšej odbornej a kultúrnej verejnosti, iniciovala verejné protestné zhromaždenia. Tie prerástli do širšej politickej a spoločenskej kritiky objednávateľov obnovy Národnej rady SR od petícií až po protestné zhromaždenia, ktoré boli medializované vo väčšine médií.
 - 3 Najaktuálnejším výskumom k téme je práca Anny Gondovej publikovaná v časopise *Architektúra & urbanizmus*, ale aj staršie práce predovšetkým od Ingrid Ciuliusovej. Viac: GONDOVÁ Anna. Bratislavský hrad a hradný kopec: (ne)prepojené osudy – mapovanie spoločenskej diskusie o zachovaní ruiny Bratislavského hradu v kontexte hradného kopca. In *Architektúra & urbanizmus*, 2018, roč. 52, č. 1-2, s. 9. ISSN 0044 8680; BAKOŠ, Ján. A Corrupt Past: The Case of Bratislava Castle. In *RIHA Journal: Journal of the International Association of Research Institutes in the History of Art*, 0141, 15 October 2016 s. 3-4. ISSN 2190-3328. Dostupné online, <http://www.riha-journal.org/articles/2016/0141-bakoš> [cit. 2019-01-10]; CIULISOVÁ, Ingrid. Spomienka na Gizelu Weyde (6. 8. 1894 – ca. 1974). In *ARS: časopis Ústavu dejín umenia SAV*. Bratislava: Ústav dejín umenia, 2005, roč. 38, č. 1, s. 67-69. ISSN 0044-9008; CIULISOVÁ, Ingrid. Osudy pamiatok Slovenska 1919 – 1949. Bratislava: Kubko Goral, 1996. 47 s. ISBN 8088858046; CIULISOVÁ, Ingrid. Gizela Weyde a ochrana bratislavských pamiatok. In *Pamiatky a múzea*, 1994, č. 1, s. 30-31. ISSN 1335-4353.
 - 4 Anna Gondová upozornila na článok Lubomíra Šlapetu uverejnený pred 40 rokmi v časopise *Projekt*. V stati o pôsobení českých architektov na Slovensku sa nachádza aj návrh prestavby hradu. GONDOVÁ ref. 3, s. 2-17.

nického múzea v Prahe, objasníme nielen dobový politický a spoločenský, ale aj architektonický diskurz, ktorý viedol k zámerom radikálne premeniť hradný kopiec. Táto analýza zároveň bude náčrtom interpretačného rámca pre porozumenie premien, ktoré viedli k príprave radikálneho aktu premeny panorámy mesta počas obdobia vojnovnej Slovenskej republiky. Komparáciou vybraných súťažných návrhov z bohato publikovanej a analyzovanej medzinárodnej architektonickej súťaže na Univerzitné mesto na hrade z roku 1942 ozrejníme umelecké, spoločenské, ako aj politické ambície, ktoré sa uplatnili v rozhodovaní o hrade v jednej z najvypätejších etáp histórie Bratislavy a celého Slovenska.

Pohľad na Bratislavský hrad z juhu. Zdroj: *Forum*, 1937, roč. 8, č. 4, s. 22.

Hodžova národnostná politika ako impulz k diskusiám o hradnom kopci

„A my ešte v osemnástom roku republiky pokojne a bez spravodlivého hnevu hľadíme na bratislavský hrad a k tejto stráni. Obávam sa, že keby sme neodstránili to, čo tu ruší krásne dielo prírody, a keby sme jej krásu nedoplnili architektúrou, že by sme neobstáli pred kritikou tých, ktorí prídu po nás. Prosím priateľov Bratislavy a všetkých, ktorí majú smysle pre to, čo na československom Dunaji znamená slovenské hlavné mesto, aby sa pričínili o nápravu.“ Tak sa 24. 1. 1937 vyjadril v rozhlasovom príhovore pre slovenské vysielačie okruhy vtedajší ministerský predseda Milan Hodža.⁵ Je to pravdepodobne prvé Hodžovo verejné

5 HODŽA, Milan. Bratislava perlou Slovenska, skvostom republiky. In *Slovenský denník*,

vyjadrenie úsilia o premenu tejto ikonickej časti Bratislavy, ako aj prvý počin, keď vysokopostavený československý politik podnietil diskusiu o budúcnosti hradnej ruiny.⁶

V citovanom rozhlasovom príhovore Hodža priamo spomenul, že plán prestavby hradu a podhradí nie je len vzdialeným sľubom, ale rozbiehajúcou sa akciou. Uviedol, že mu predstavitelia mesta poslali niektoré plány, na ktoré „vláda republiky ochotne prispeje k zveľadeniu Bratislavy štátnymi zárukami a tiež ešte ináč“.⁷ V období, keď sa už nad Európou zmrákal, bola Hodžova reč, podporujúca výraznejšie emancipovanie Slovákov, ale aj ďalších národností v republike, príznakom nielen politikovho stredoeurópanstva, ale ako výstižne uviedol Valerián Bystrický, Hodžovou ambíciou bolo „dodať váhu slovenskej politike v hlavnom meste republiky, tým posilniť svoje pozície a zaujať bezkonkurenčne prvé miesto na slovenskom politickom nebi“.⁸

Snaha etablovať Bratislavu ako hlavné mesto Slovákov teda vychádzala aj z Hodžovej národnostnej politiky, ktorej cieľom bolo redukovať vplyv autonomistických nálad v spoločnosti. V novinách *Slovák*, reprezentujúcich tieto názory spoločnosti, síce na Hodžov januárový rozhlasový príhovor reagovali relatívne pozitívne s tým, že bol „nacionalistický“, a spomenuli aj otázku prebudovania bratislavského hradného kopca, avšak bez zásadnejšieho hodnotiaceho komentára.⁹ Téma hradu tak bola reflektovaná skôr na stránkach Hodžovi spriazneného, agrárnického *Slovenského denníka*.

„Aj konzervácia bratislavského hradu, o ktorú sa živo zaujíma min. predseda dr. Hodža, vystupuje zase do popredia.“¹⁰, pripomínal *Slovenský denník*, keď vymenoval ďalšie ambiciózne stavebné aktivity. Mesto poverilo regulačné oddelenie na čele s architektom Eugenom Bárto vypracovaním asanačného plánu pre úpravu hradu a jeho okolia. Podľa ich predstáv „jadrom celej úpravy má byť hrad“, pričom jeho ruina sa mala čiastočne zrekonštruovať a sprístupniť verejnosti ako turistická atrakcia. „Mohla by sa upraviť aj niektorá z hradných veží, čím umožnilo by sa získať aj najvhodnejšiu rozhľadňu Bratislavy.“ Okolie hradu a podhradie malo byť asanované z estetických dôvodov, „aby hrad zo svojho

26. 1. 1937, roč. 20, č. 20, s. 1.

6 Od prelomu 19. a 20. storočia sa niekoľkokrát rozohreli debaty o Bratislavskom hrade, o možnostiach a miere jeho konzervácie a rekonštrukcie, ktoré však neprešli do realizačných fáz a ostávali v polohe diskusií nad návrhmi aktívnych jednotlivcov či občianskych zoskupení. Podrobnejšie napríklad GONDOVÁ, ref. 3, s. 2-17.

7 HODŽA, Milan. Bratislava perlou Slovenska, skvostom republiky. In *Slovenský denník*, 26. 1. 1937, roč. 20, č. 20, s. 1.

8 BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 84. ISBN 9788096978250.

9 „Vieme si už svoje Slovensko spravovať“. In *Slovák*, 26. 1. 1937, roč. 19, č. 20, s. 2.

10 Bratislavské aktuality. In *Slovenský denník*, 4. 3. 1937, roč. 20, č. 52, s. 1.

okolia čo najviac vynikol“, ale aj z dôvodu sociálnych, keďže ľudia tam žili v „obydliach, ktoré možno označiť viac za brlohy, ako obytné domy“.¹¹

„Bratislava musí byť krásna!“ optimistické správy v zmrákajúcej sa Európe

Dr. Milan Hodža na slávnostnom otvorení školy Štátna ľudová škola M. M. Hodžu, Fotokoláž. Zdroj: *Nový svet*, 5. 6. 1937, roč. 12, č. 22, s. 6. ISSN 1339-3480.

O niekoľko mesiacov po uverejnení týchto článkov prišiel do Bratislavy na návštevu aj sám Hodža, a opäť sa diskutovalo aj o zámeroch úpravy a asanácie hradného kopca a podhradia. Posledný májový deň roku 1937 bol Hodža menovaný za čestného občana Bratislavy, pričom magistrát túto príležitosť poňal ako celomestskú slávnosť, na ktorej sa snažili prezentovať v čo najlepšom svetle.¹² Hlav-

11 Citované podľa správy z novín. Pracuje sa na asanačných plánoch Bratislavy, ktorých uskutočnenie nie je tak beznádejné, ako sa zdá. In *Slovenský denník*, 21. 3. 1937, roč. 20, č. 67, s. 3.

12 Podľa archívnych dokumentov mestský technický radca Eugen Bárta spolu s archivárom mesta Ovidiom Faustom a policajným radcom B. Šimom, týždeň pred návštevou premiéra prekontrolovali trasu, po ktorej mal ísť, a odporučili, kde majú mestské služby opraviť cesty

ná stanica bola vyzdobená, predsedu vlády tu očakávala čestná rota so zástavou a hudbou, na uliciach vítali premiéra špaliere školákov i živnostníkov a v noci bolo mesto slávnostne osvetlené. Keďže slávnostné odovzdávanie diplomu čestného občana v radnici mesta nebolo verejné, vysielali ho prostredníctvom mestského rozhlasu. Najväčšie zhromaždenie ľudu sa tak konalo pri otvorení novostavby ľudovej školy na Palisádach, pomenovanej podľa predsedu vlády.¹³

Slávnostné vysvetlenie Bratislavského hradu počas návštevy ministerského predsedu, 31. 5. 1937, fotokoláž z časopisu *Nový svet*. Zdroj: *Nový svet*, 5. 6. 1937, roč. 12, č. 22, s. 18. ISSN 1339-3480.

Podľa oficiálneho programu, ktorý sa zachoval vo fondoch krajského úradu, súčasťou Hodžovej návštevy Bratislavy bola aj okružná jazda a prehliadka asanačnej štvrti.¹⁴ Zo slávnostného otvorenia školy sa predseda vlády presunul

a umiestniť výzdobu. Návšteva pána predsedu vlády dr. Milana Hodžu v Bratislave; Úprava silníc, 30. 5. 1937, 209435, s. 21, fond. 207, Krajský úrad v Bratislave, Slovenský národný archív (ďalej SNA).

13 Ľudovú školu Dr. Milana Hodžu na rohu Palisád a Škarniclovej ulice navrhol v roku 1936 Ján Burjan a práce boli zrealizované behom jedného roku. Podrobnejšie pozri GROSS, Kamil. Štátna ľudová škola Dr. Milana Hodžu v Bratislave. In *Slovenský staviteľ*, 1937, roč. 7, č. 7, s. 101-106 a s. 109-110. ISSN 1339-2603.

14 Návšteva pána predsedu vlády dr. Milana Hodžu v Bratislave; 31. 5. 1937, 209435, s. 28,

na Napoleonskú výšinu, typické vyhlídkové miesto na pozorovanie panorámy celého mesta. Hodžovým sprievodcom na ceste bol už spomínaný technický radca Eugen Bárta, ktorý sa od dvadsiatych rokov minulého storočia podieľal na vedení regulačného oddelenia mesta a presadzoval jeho modernizáciu. Premiérova kolóna pokračovala z vyhlídky nad mestom k ruine hradu a cez Židovskú ulicu až do podhradia na námestie pátra Scherza, centra bývalého Zuckermandla. Tam technický radca predstavil plán asanovania štvrte spojený so spevnením a rozšírením dunajského nábrežia, ako aj umiestnenie stavby nového mosta cez Dunaj.¹⁵

Premiér Hodža sa vo svojom príhovore na radnici už nevyjadril k otázkam hradu. Jeho všeobecná reč o budovaní Bratislavy nielen ako hlavného mesta, ale aj emporia, ktoré „*musí budovať celý štát, ak chce upevniť svoju pozíciu v strednej Európe a na Dunaji*“, však silne zarezonovala v médiách i medzi poslancami. Dobré úmysly pražskej centrálnej vlády opäť potvrdil aj príslubom štátnej pomoci: „*Už hospodárska kríza nám nebude výhovorkou, už pohyb k lepšiemu poskytuje nám mnohé možnosti.*“ A svoju generáciu s neskrývaným pátosom menoval za zakladateľov tejto novej Bratislavy: „*Ešte táto generácia, tedy my musíme položiť základ k novému vývoju a výstavbe našej krásnej Bratislavy. Tu neplatia žiadne výhovorky, máme zodpovednosť pred dejinami. Musíme túto Bratislavu prispôbiť jej prírodným podmienkam. Bratislava musí byť krásna!*“¹⁶

Hodža predniesol časť svojho slávnostného prejavu pri preberaní titulu čestného občana aj v nemčine. V tomto jazyku predstavil humanistickú, zmierujúcu víziu Bratislavy ako emporia, ktoré zblíži národy na Dunaji, no rovnako zdôraznil podporu štátu a zlepšenie ekonomiky. Premiér tak prisľúbil „*uľahčenie a spoluprácu*“ tým, pre ktorých bola nemčina hlavným jazykom, a venoval ju aj stavebným podnikateľom, medzi ktorými tvorili bratislavskí nemecky hovoriaci Nemci a Židia významnú časť. Výhľad ekonomického rastu sa tak stal jedným z nemnohých spôsobov zmierňovania nacionálneho napätia v predvojnovnej dobe a Hodža ho rád využíval.

Premiérov záujem o Bratislavský hrad a modernizáciu mesta zaznel pred verejnosťou v období, keď sa v Bratislave začínala prejavovať pokrízová stavebná konjunktúra – boli dokončené prvé veľké modernizačné projekty v centre i na

fond. 207, Krajský úrad v Bratislave, SNA.

15 Tieto idey sa v plánovaní mesta objavovali už od začiatku 20. storočia a boli prvýkrát formulované urbanistom Antalom Palóczim v projekte mestského regulačného plánu z roku 1907. Bližšie MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – PASTOREKOVÁ, Laura – LOVRA, Eva. Červený a modrý. In *Architektúra & urbanizmus*, 2017, roč. 51, č. 1-2, s. 30-43. ISSN 0044 8680.

16 Podľa prepisu reči Milana Hodžu pri preberaní čestného občianstva Bratislavy pred radou mesta: Ministerský predseda Dr. Milan Hodža: Bratislava reprezentuje ČSR na Dunaji. In *Slovenský denník*, 1. 6. 1937, roč. 20, č. 123, s. 2

okrajoch mesta a ďalšie sa začínali budovať.¹⁷ Vtedajší predseda Spolku česko-slovenských inžinierov na Slovensku Ing. Štefan Janšák tento trend potvrdzoval: „Vďaka stavebnej činnosti štátu a podpore súkromného stavebného ruchu, môže sa Slovensko pochľubiť krásnym pokrokom.“¹⁸ Už zo samotného názvu Janšákovho článku *Každý piaty dom je na Slovensku nový* možno vycítiť optimistické perspektívy hospodárskeho pokroku, ktoré miernili záplavu pesimistických správ z doby predvojnového zmrákania sa.

„Do vývinu slovenského urbanizmu núti nás priamo doba“¹⁹

Takto predseda vlády vyzdvihol pred mestskou radou naliehavosť technického rozvoja mesta a zdôraznil potrebu modernej plánovitej výstavby v meste. Už od svojho zvolenia na post ministerského predsedu sa Hodža usiloval o emancipáciu Slovenska, avšak v miere, ktorá by nesmerovala k autonómii rastúcich nacionálnych síl. Budovateľské projekty, ktoré „ľud sledoval so sympatiami“, tak tvorili dôležitú časť jeho politického programu.²⁰

Citovaný Janšákov článok vyšiel v populárnom obrázkovom časopise *Nový svet*. Ten sa budovaniu Slovenska a Bratislavy často venoval až propagačným spôsobom, čo charakteristicky pre svoj formát potvrdzuje predovšetkým vizuálna stránka tohto časopisu. Koláži na titulnej strane čísla, v ktorom citovaný článok vyšiel, dominuje fotografia muža so zdvihnutým krompáčom, pričom za jeho chrbtom sa ukazuje letecký pohľad na panorámu novej Bratislavy s budovou umeleckej besedy a dnešného ministerstva vnútra, stavby reprezentujúcej modernú výstavbu hlavného mesta. Metafora kopania nových základov i búrania starého sa na tejto titulnej stránke prihovárala čitateľom moderným avantgardným jazykom, ako aj vizualitou blízkou propagandistickým plagátom vtedajšieho nacistického Nemecka či fašistického Talianska.²¹

V takomto svetle by sme mohli interpretovať aj vyjadrenia ministerského predsedu, ktorý vo svojich príhovoroch nespomínal pamiatkové hodnoty. Histó-

17 Ako príklad možno spomenúť prvý bratislavský „mrakodrap“ Obytný a obchodný dom Manderla, dokončený roku 1936, Obchodný dom Bohuslav Brouk, otvorený v tom istom roku, či dva bloky moderného bývania Nová doba na okraji mesta.

18 JANŠÁK, Štefan. Každý piaty dom je na Slovensku nový. Budujeme Slovensko! In *Nový svet*, 1937, roč. 12, č. 29, s. 9. ISSN 1339-3480.

19 Ministerský predseda Dr. Milan Hodža: Bratislava reprezentuje ČSR na Dunaji, ref. 16, s. 2

20 Ako uvádza Vladimír Zuberec, premiér vybudoval viacero priemyselných podnikov, s čím súviselo aj rozšírenie viac ako 800 km ciest. ZUBEREC, Vladimír. Milan Hodža (1. 2. 1878 – 27. 6. 1944). In *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 6, s. 782. ISSN 0018-2575.

21 To, že išlo o obľúbenú národnú symboliku, potvrdzuje aj titulná stránka týždenníku *Nový svet*, ktorý vyšiel hneď po vzniku Slovenského štátu. Hlavný motív tu opäť tvoria heroicky rozpriahnutý kopáč s podtitulom Samostatný Slovenský štát – do najtvrdšej roboty. In *Nový svet*, 25. 3. 1939, roč. 14, č. 13. ISSN 1339-3480.

ria sa do jeho príhovorov dostávala skôr ako oslava vlastných pozícií – ako zapisovanie sa do dejín vlastnými činmi. Výzvy na odstránenie zástavby brániacej vo vnímaní prírodných daností krajiny a doplnenie jej krásy novou architektúrou bolo blízke radikálnym futuristickým a ikonklastickým víziám avantgardných architektov a umelcov. Nadšenie a dôvera v technický pokrok a vývoj kulminovali v Bratislave a na Slovensku práve v tomto období, pričom sa modernizácia a pokrok stávali jednou z foriem národnej emancipácie Slovákov.

Titulná stránka časopisu *Nový svet*, 24. 6. 1937, roč. 12, č. 29. ISSN 1339-3480.

Atmosféra budovateľského nadšenia nesršala zo všetkých dobových novinových a časopiseckých článkov či komentárov. V médiách sa ozývali aj výhrady a výstrahy. V júnovom čísle časopisu *Nový svet* popri bohatom fotografickom pokrytí Hodžovej návštevy a ospevnom úvodníku na jeho reč od Tida J. Gašpara publikovali krátku glosu, ktorá volala „*po ušľachtilej technokracii. Po odborníkoch, ktorí nebudú len inžiniermi a zárobkármi, ale tiež estétmi pudove i rodom. Po ľuďoch povolaných, ktorí popri utilitarizme, budú rovnakou mierou dbať aj na dekoratívnosť*“.²² Neznámy pisateľ či pisateľka článku predznamenal riziká technokracie a uprednostňovania ekonomických záujmov, ktoré sa najlapidárnejšie prejavili v nasledujúcich mesiacoch pri hľadaní riešenia zachovania ruiny Bratislavského hradu a jeho okolia.

Smerovanie k zbúraniu hradu

„Nuž s bratislavským hradom je to všelijako. Dnes, keď každý zvyšok grošov treba investovať na obranu štátu, romantikovia prestali snívať o možnosti, aby sa ponad múry dostali strechy, aby sa vežičky zaostřili špicatým zakončením,“²³ napísal v novembri roku 1937 pre *Slovenský denník* Janko Alexy. Po Hodžovej

22 Technické úlohy a technokracia. In *Nový svet*, 12. 6.1937, roč. 12, č. 25, s. 11. ISSN 1339-3480.

23 ALEXY, Janko. Bratislavský hrad. In *Slovenský denník*, 14. 11. 1937, roč. 20, č. 260, s. 5.

jarnej návšteve Bratislavy predstavitelia mesta i štátu začali pripravovať plán reštaurovania ruiny hradu.

V areáli hradu prebehol archeologický výskum spolu s geologickým prieskumom, ako aj zameranie hradného kopca. Tieto prvé rozsiahle vedecké výskumy priniesli nielen množstvo vzácnych poznatkov o minulosti lokality,²⁴ ale aj alarmujúce správy o statickom poškodení hradných múrov.²⁵ Dokumenty o konkrétnych rokovaníach sa nezachovali, avšak dobové novinové texty odhaľujú, že optimistické plány na reštaurovanie pamiatky začali ovplyvňovať praktické a ekonomické hľadiská.

Janko Alexy svojím svižným literárnym jazykom vystihol vtedajšie dilemy inžinierov, úradníkov a politikov pri plánovaní reštaurovania hradu. Z prvotných, už spomínaných snáh zakonzervovať hrad a upraviť len jeho gotickú vežu na rozhl'adňu zišlo. *„Pravda, ľahko to šlo maliarom s tým reštaurovaním, ale dajte sa do reči s rozumným, skúseným architektom! Čo s tými ozrutnými oknami, s hrubými, šesť metrov širokými stenami? ...Pravda, dnešná doba nepozná prekážok, za ťažké milióny dali by sa i sem vtiesniť skvelé, nebesky žiarivé výdobytky dnešnej bytovej kultúry. Ale v prvom rade výsledok za drahé peniaze vydobytý, prakticky by ani zďaleka nevyhovoval, lebo vznikli by tu celkom nepatrné, malé komnaty, a po druhé: bolo by v nich treba niečo umiestniť. Čo? Dáky úrad? Bolo by to preň obeťou. Nie, nikomu sa nechce do takéhoto žalára! Nikoho by ste nenahovorili k chudnutiu a chorľaveniu kvôli romantike bratislavskej siluety a kvôli údivu obecnstva z lodí plávajúcich tade Dunajom z cudzích krajov.“*²⁶

Na konci roku 1937 sa vďaka množiacim sa zahraničnopolitickým problémom republiky zdalo, že zbúranie hradu a výstavba nového moderného úradu bude najlogickejším a najekonomickejším riešením. V tomto svetle môžeme chápať aj prekvapivo zmierlivé zhodnotenie situácie od jedného z najväčších zástancov záchrany Bratislavského hradu. Alexy však v závere svojho článku vnáša trň pochybnosti a pýta sa, či na „vzácnny kus pozemku“ po zbúranom hrade „architektúra v svojom dnešnom vývoji bude vedieť vyhovieť takejto monumentálnej úlohe, projektovanej aspoň na tisíc rokov“.²⁷

Paradoxne, ten istý Janko Alexy uvádzal vo svojich retrospektívnych textoch²⁸ z roku 1970, že to bol práve on, kto upozornil ministerského predsedu a krajinského prezidenta Jozefa Országha, aby na ciele výstavby „paláca Krajinského úradu miesto Námestia slobody radšej rekonštruovali Bratislavský

24 GONDOVÁ, ref. 3, s. 10.

25 -n, 1938. Čo bude s bratislavským hradom? In *Slovenský hlas*, 18. 3. 1938, roč. 64, č. 1, s. 6.

26 ALEXY, Bratislavský hrad, ref. 23, s. 5.

27 Tamže.

28 ALEXY, Janko. *Tam ožila sláva*. Bratislava: Slavín, 1970, s. 62.

hrad“.²⁹ Ba čo viac, podľa autorových pamätí práve on inicioval výzvu na rekonštrukciu hradu, pričom obaja najvyšší predstavitelia krajiny si do nej vybrali po jednom zástupcovi. Hodža pražského architekta profesora Josefa Gočára a Országh bratislavského architekta a staviteľa Juraja Tvarožka.³⁰

Dnes nevieme určiť, nakoľko išlo o Alexyho autorskú licenciu a v akej miere skutočne priviedol oboch politikov k myšlienke využiť ruiny hradu na účely najvýznamnejšej politickej a úradnej inštitúcie Slovákov. Na sklonku republiky sa však uskutočnila spomínaná interná súťaž, ktorá bola v agende predsedu vlády. Hodža sa už od konca roku 1936 usiloval o úpravu krajinského zriadenia v Československu, teda o „určitú decentralizáciu moci a zvýšenie právomocí krajinských prezidentov pri menovaní úradníkov“,³¹ čo sa malo významne dotknúť aj Bratislavy ako hlavného mesta slovenskej časti republiky. Personálna otázka³² a spravodlivé zastúpenie národností v administratíve štátu, patrili medzi najdôležitejšie body politiky premiéra Hodžu pri upokojení rastúcej nespokojnosti národností s pražským centralizmom. Rozhodnutie postaviť sídlo Krajinského úradu pre týchto nových slovenských úradníkov malo materializovať emancipáciu Slovenska, ktorá nemohla byť lepšie demonštrovaná ako na hradnom vrchu.³³

„Barbarský čin“³⁴ profesora Gočára

Ako sme teda spomínali, výzvy navrhnúť budovu pre Krajinský úrad na najprominentnejšom mieste bratislavskej panorámy sa zhostili dvaja architekti, Slovák Juraj Tvarožek a Čech so slovenskými koreňmi Josef Gočár.³⁵ Žiaľ, nemôžeme

29 ALEXY, Janko. História rekonštrukcie Bratislavského hradu. In *Výtvarný život*, 1976, roč. 3, č. 1. s. 158. ISSN 0139-7214.

30 Predovšetkým vo svojej poslednej publikácii zameranej na históriu obnovy hradu Tam ožila sláva. ALEXY, ref. 30, s. 33.

31 Takto toto úsilie zhodnotil Valerián Bystrický. BYSTRICKÝ Valerián. Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938. In *Historický časopis*, 1992, 40, č. 1, s. 55. ISSN 0018-2575.

32 Viac o tíme pozri: ŠUCHOVÁ, Xénia. Podiel Slovákov v ústredných štátnych orgánoch v čase Hodžovho premiérstva. In *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 4, s. 39-53. ISSN 0018-2575.

33 Janko Alexy v krátkom článku z roku 1976 uvádza, že on bol tým, kto upozornil Milana Hodžu na nevyhnutnosť vystavať Krajinský úrad na Hrade. ALEXY, ref. 31, s. 158.

34 Takto snahu zbúrat Bratislavský hrad nazval svetovo uznávaný historik umenia Hans Sedelmayer na stránkach časopisu *Forum*. SEDELMEYR, Hans. In *Forum. Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst*, 1938, roč. 8, č. 1, s. 2.

35 Gočárov otec bol pôvodom Slovák, čo architekt aj sám priznával, a reflektovali to už od vzniku Československej republiky členovia Slovenskej architektonickej obce. Podrobnejšie pozri DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*.

porovnať, ako sa líšil slovenský a český návrh na prestavbu ruiny hradu, tejto už storočie chátrajúcej koruny bratislavskej panorámy. Návrh architekta Tvarožka sa nezachoval,³⁶ poznáme teda len návrh druhého z nich. Josef Gočár, renomovaný profesor Akadémie výtvarných umění v Prahe, patril k pionierom moderného myslenia v Čechách. Z jeho ateliéru vzišla generácia „funkcionalistov“, ktorí radikálne formovali moderný architektonický diskurz pred druhou svetovou vojnou. Gočár však už vo svojich 58 rokoch nepatril medzi provokujúcich radikálnych modernistov, rovnako ako jeho slovenský sok.

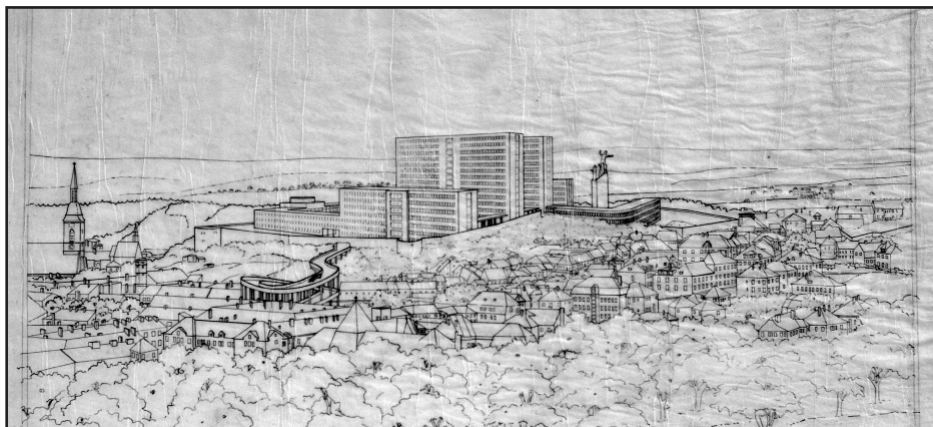
Súťažný návrh Josefa Gočára na budovu Krajinského úradu na hrade, panoráma hradného kopca od petržalského nábrežia. 18. 1. 1938. fond: 14 Gočár, č. 217, Náčrty na budovu Zemského úradu Bratislava, (2 alternativity na hradě a na nám.), 1938, Sbírnka architektury, Archív národního technického muzea v Praze.

Výber architektov do súťaže sa javí ako konzervatívny, akoby ministerský predseda vsadil na istú voľbu uznávaných kapacít, ktorých návrhy verejnosť prijme. Radikálnosť Gočárovho návrhu však potvrdila, že profesor dokázal aj v relatívne vyššom veku prinášať do lokálneho architektonického diskurzu futuristicky provokatívne, ale aj vplyvné impulzy. Architekt navrhol zbúrať celú ruinu hradu okrem západnej gotickej veže a na mieste asanovanej plochy hradného kopca s miernym vysunutím smerom na sever od zachovanej veže naprojektoval monumentálny 14-podlažný úrad s pôdorysom v tvare veľkého písmena H. Nakoniec ani gotickú vežu architekt neplánoval zreštaurovať či zrekonštruovať, ale

Bratislava: Slovart, s. 64-65. ISBN 80-7145-684-5.

36 V doposiaľ najrozsiahlejšej monografii diela od Miroslava Hrdinu autor uvádza, že sám architekt si tento projekt vo svojom curricule neuvádza a o tom, že sa na projekte podieľal, viem len z publikácie Janka Alexyho. HRDINA, Miroslav. *Juro Tvarožek – architekt a staviteľ*. Bratislava: Virvar, 2015, s. 67. ISBN 978-80-89693-04-7.

využil ju ako podstavec pre súsošie kolosálnych rozmerov. Samotný objekt novostavby Krajinského úradu vytváral členitú kompozíciu, ktorej kostru tvoril rad štyroch jednoduchých hranolových blokov (dvoch 7- a dvoch 14-podlažných objektov) prepojených na os spojovacím traktom. Architekt si teda pre objekt zvolil typickú modernistickú figúru polootvorenej, hrebeňovej zástavby, ktorá oproti tradičným formám uzavretých blokov (akým je aj Bratislavský hrad) umožňuje lepší prísun svetla do priestoru, ako aj ekonomickejšie prevádzkové riešenie.

Súťažný návrh Josefa Gočára na budovu Krajinského úradu na hrade, panoráma hradného návršia od Napoleonovho vŕšku. Január, 1938. fond: 14 Gočár, č. 217, Náčrty na budovu Zemského úradu Bratislava, (2 alternatívy na hrade a na nám.), 1938, Sbírka architektúry, Archív národného technického múzea v Praze.

K celému hradnému areálu teda architekt pristúpil v duchu moderného ikonoklazmu. Zachované hradobné systémy či tereziánske koniarne plánoval využiť len ako oporné múry pre vybudovanie vrcholového platô a ako základy pre novostavbu bývania pre úradníkov a hotel v areáli hradu. Jediné z objektov hradného areálu, ktorých sa nemala dotknúť prestavba, boli dve brány – východná Žigmundova a západná Viedenská.

Radikálnosť, s akou Gočár nahradil stáročia existujúcu siluetu štvorvežia hradu za kubickú hmotu foriem modernej administratívnej budovy, kontrastuje s pietou, s akou sa správal k mestskej štruktúre podhradia. Asanácia podhradia sa pritom plánovala už od začiatku storočia³⁷ a bola aj súčasťou plánu, ktorý inicioval ministerský predseda na začiatku roku 1937. Neplánovitú štruktúru Židovskej ulice až po Rybné námestie ponechal Gočár bez zmeny, len na Vydrici

37 Bližšie pozri: MORAVČÍKOVÁ – LOVRA – PASTOREKOVÁ, Červený alebo modrý, ref. 15, s. 32.

a Zuckermantli navrhol novú nábrežnú promenádu s frontom moderných palácov, tvoriacich veľkomestskejšiu vedutu nábrežia.³⁸ Neprekvapuje fakt, že sa architekt asanácii podhradia nevenoval, ale to, že sa v rámci svojho návrhu ani nepokúsil naznačiť komplexnejšie dopravné napojenie areálu. Doprava na strmý vrchol hradného kopca bola jedným zo zásadných problémov a limitov lokality diskutovaným od začiatku moderného plánovania Bratislavy.³⁹

Gočár vo svojom projekte navrhoval, aby bola doprava do ohromného úradníckeho kolosu smerovaná z centra mesta iba po strmej a úzkej zámočkej ceste. Do samotného hradného areálu sa však mohlo automobilom dostať dvoma vstupmi, dodnes používanou Viedenskou bránou a novou konštrukciou vysunutej automobilovej rampy. Expresívny, moderný prvok oválnej rampy, začínajúci približne uprostred Zámočkej ulice, mal vozidlá špirálovito vyviesť priamo na os Krajinského úradu.

Krivky tohto inžinierskeho objektu v kontraste s ostrými hranolovými tvarmi úradovne preukazujú architektovu snahu vniesť do projektu poetickosť súdobého funkcionalizmu. Vo všeobecnosti však tento projekt nedosiahol harmonickú ľahkosť a kompozičnú hravosť jeho mnohých prác či diel jeho súpútnikov, akými boli Bohuslav Fuchs či Jaromír Krejcar.

Architektonická súťaž ako forma politickej propagácie?

V článku s názvom „*Zbúrať! Máme na to zlé rozpomienky*“ v novinách *Slovenský hlas* z 8. 1. 1938 posmešne komentovali rozhodnutie asanovať hradnú ruinu. „*A tu razom začína prevládať v úradných kruhoch mienka, že veru najlepšie by bolo ruiny hradu strhnúť a miesto hradu by sme tam mali pekné námestie, na ktoré, vzhľadom na to, že je to pod vojenskou správou, nikto by nesmel vkročiť.*“⁴⁰ Autor článku, ktorý vystupoval pod skratkou (bič), ešte nemohol poznať skutočný projekt na Krajinský úrad, keďže ten je Gočárom datovaný až dňom 18. 1. 1938. Bola to reakcia na politickú diskusiu, v ktorej vraj zaznela argumentácia, že „*Bratislavský hrad by sa mal zboriť, lebo sú s ním spojené smutné spomien-*

38 Túto časť projektu Gočár jednoznačne skopíroval z návrhu, ktorý pre Bratislavu vypracoval ešte pred desiatimi rokmi, v roku 1928. Rovnako ako projekt Krajinského úradu, aj tento návrh je uložený bez akejkoľvek textovej dokumentácie v archíve Národného technického múzea v Prahe. Fond: 14 Gočár, č. 217, Náčrty na budovu Zemského úradu Bratislava, (2 alternatívy na hradě a na nám.), 1938, Sbíрка. architektury, Archív národního technického múzea v Praze (ďalej NTM).

39 O tomto probléme sa diskutovalo už na prelome 19. a 20. storočia v mestskej rade i na verejnosti. Vo verejnosti najviac rezonovala myšlienka postaviť zubačku, ktorá by vozila turistov na obhliadku zreštaurovanej korunovačnej veže. Iniciátorom tejto myšlienky bol novinár Eugen Engyeli a hlavný technický radca mesta Jozef Seifert. Podrobnejšie: GONDOVÁ, ref. 3, s. 5-6.

40 (bič), „Zbúrať! Máme na to zlé rozpomienky“. In *Slovenský hlas*, 8. 1. 1938, roč. 1. č. 4, s. 7.

ky na bývalý režim a feudálnu vládu!“ Výrok, ktorý údajne zaznel na rokovaní mestskej rady, považoval autor za rúšku, „rozmaryný dôvod“ kamuflujúci technokratické dôvody búrania vyplývajúce z vysokých nákladov na reštaurovanie. Autor článku tak upozorňoval na všeobecne pociťovaný problém ekonomizmu a korupcie, ktorá bola v medzivojnovom Československu jednou z ťažiskových tém politického boja a prispievala k nárastu popularity nacionalistických a autonomistických síl.⁴¹

V článku publikovanom v rovnakom periodiku o niekoľko mesiacov neskôr odkrýval jeho autor podpísaný ako (-n-) za snahou o zbúranie aj domácu, slovenskú nepriazeň „k magnetizmu hlavného mesta Slovenska“.⁴² Táto nepriazeň sa o pár mesiacov, už po vzniku takzvanej druhej republiky, prejavila napríklad aj opätovným otvorením diskusie o presunutí hlavného mesta do Martina. Diskusia o presunutí hlavného mesta rezonovala predovšetkým v autonomistickom spektre slovenskej spoločnosti.⁴³ Samotné búranie hradu a úsilie vystavať politické sídlo však v nacionalistických kruhoch nevyvolalo silnú reakciu, aspoň tak môžeme súdiť z dobovej tlače.

Denník *Slovák* sa okrem komentovania Hodžových príhovorov téme bratislavského hradného kopca nevenoval. V opozičnom periodiku, ktoré vydávala HSLS, akiste nemali záujem propagovať premiérove projekty. Možno aj nezáujem HSLS, ktorá v Hodžových politických rozhodnutiach zohrávala dôležitú úlohu,⁴⁴ podnietil ministerského predsedu, aby na sklonku roku 1937 usporiadal architektonickú súťaž. V premiérovej iniciatíve poskytnúť priestor renomovaným architektom tak môžeme vidieť nielen snahu získať podklady k vyriešeniu problematickej technickej úlohy, ale aj úsilie populárnym spôsobom propagovať pred verejnosťou budovateľské ambície vlády.

Pragmatický obrat

Po spomínanej odbornej kritike na stránkach časopisu *Forum*, ale aj v zahraničí, ako aj uvádzanej domácej mediálnej kritike zámerov stavať sídlo Krajinského úradu na hrade, Hodža spolu so zemským výborom rýchlo vymenili lokalitu za

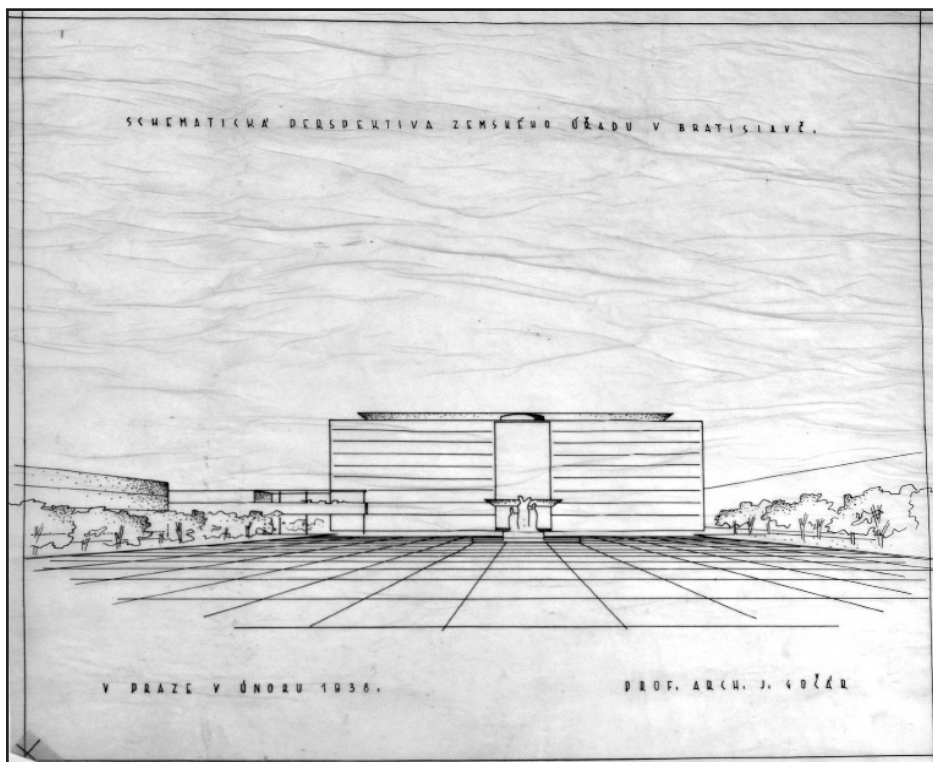
41 Výstižne je tento fenomén v dejinách slovenskej spoločnosti analyzovaný v publikácii: ŠOLTĚS, Peter – VÖRÖS, Ladislav a kol. *Korupcia*. Bratislava: Veda, 2010, 563 s. ISBN 9788022414470.

42 (-n-) O čom mlčia kamenné ozruty. In *Slovenský hlas*, 24. 8. 1938, roč. 1, č. 191, s. 6.

43 LIPTÁK, Ľubomír. Bratislava ako hlavne mesto Slovenska. In DUDEKOVÁ, Gabriela (Ed.). *Medzi provinciou a metropolou*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2012, s. 46-63. ISBN 978-80-89396-21-4.

44 O Hodžovom neúspechu zapojiť HSLS do vlády, ako aj o jeho snahe prebrať ich nacionalistickú agendu podrobnejšie BYSTRICKÝ, Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938, ref. 31.

Námestie slobody, na ktorom sa o výstavbe úradnej štvrťi uvažovalo už od vzniku prvej republiky.⁴⁵ V novinách *Slovenský denník* z 29. 1. 1938,⁴⁶ v ktorých zverejnili zmenu zámeru, lakonicky ignorovali diskusie o búraní hradu. Informovali predovšetkým o vysokých nákladoch (90 miliónov korún), ktoré štát plánuje preinvestovať na stavbu, a taktiež o tom, že s výstavbou sa začne v danom roku, keďže už boli na tento účel vládou vyhradené financie v štátnom rozpočte.

Súťažný návrh Josefa Gočára na budovu Krajinského úradu na Námestí slobody, pohľad od dnešnej Fakulty architektúry STU, február 1938. fond: 14 Gočár, č. 217, Náčrty na budovu Zemského úradu Bratislava, (2 alternatívy na hradě a na nám.), 1938, Sbíрка architektury, Archiv národního technického muzea v Praze.

Rovnakú flexibilitu preukázal architekt Gočár. V jeho pozostalosti nachádzame projekt Krajinského úradu situovaného na Námestí slobody už s feb-

45 Podrobnejšie SZALAY, Peter. Asanácia: Premeny vyvlastňovacej legislatívy v prvej polovici 20. storočia v Bratislave a jej priemet do plánovania hlavného mesta na príklade Námestia slobody. In *Architektúra & urbanizmus*, 2018, roč. 52 č. 1-2, s. 18-35. ISSN 0044-8680.

46 jšt. Nový zemský dom bude na Námestí Slobody. In *Slovenský denník*, 29. 1. 1938, roč. 21, č. 24, s. 1.

ruárovým dátumom roku 1938.⁴⁷ Architekt sa totiž zúčastnil súťaže na budovu Zemského úradu už v roku 1929 presne na tomto mieste.⁴⁸ Návrh bol viac-menej prekreslením a rozšírením pôvodného dispozičného riešenia pre aktuálne potreby Krajinského úradu. Formálne však oproti pôvodnému súťažnému projektu oceneného treťou cenou možno badať zmenu smerom k sústreďeniu funkcionalisticky rozčlenených krídel budovy do jedného monumentálneho bloku. Úsilie o veľkoleposť sa teda preniesla aj do novej lokality.

Krátka konzervačná medzihra

Po tomto rozhodnutí zavládol optimizmus aj pri otázke riešenia hradnej ruiny. V marci roku 1938 odborníci, ktorí na konci predchádzajúceho roku odhalili havarijný stav ruiny, údajne prehodnotili svoju expertízu, „*lebo trhliny vyskytli sa nie na jeho múroch, ale na podzemnej chodbe v jeho blízkosti*“, ako uviedli noviny *Slovenský hlas*.⁴⁹ Pozitívnu správu v článku potvrdili aj tým, že štát už vyhradil milión korún na reštaurovanie hradu, a že o jeho využití aj spôsobe obnovy rozhodne Pamiatkový referát. Ten v októbri roku 1938 rozhodol, aby sa zakonzervovaná ruina hradu využívala ako letné divadlo.⁵⁰ Projekt úpravy ruiny pre pamiatkový úrad vypracoval v Bratislave pôsobiaci architekt českého pôvodu Otmar Klimeš.⁵¹ Architekt nemal v súvislosti s hradom zásadné tvorivé ambície. Jeho jedinou intervenciou bola vstavba jednoduchého javiska letného divadla do nádvorja ruiny, ktorej poškodené múry plánoval len spevniť a zakonzervovať cementovým poterom. Uchoval tak kubickú siluetu hradu, ktorá už vyše storočia bola charakteristickým prvkom panorámy Bratislavy.

Bleskový obrat v zámeroch s hradnou ruinou potvrdzuje tak často uvádzanú pragmatickosť politiky Milana Hodžu. Predseda vlády dokázal v prípade tejto kauzy rýchlo zareagovať na zmenu nálad doma i v zahraničí a opustil snahu vtlačiť pečať svojej doby do panorámy mesta. Takéto ovplyvňovanie zámerov

47 Fond: 14 Gočár, č. 217, Náčrty na budovu Zemského úradu Bratislava, (2 alternatívy na Hradě a na nám.), 1938, Sbíрка architektury, Archiv národního technického muzea v Praze.

48 Podrobný rozbor súťaže bol publikovaný v časopise *Architekt SIA* v roku 1930. BRZOTICKÝ, Adolf. Budova zemského úradu v Bratislavě. Poznámky k architektonickým náčrtkům. In *Architekt SIA*, 1930, roč. 29, č. 1, s. 45-64. Neskoršie reflexie napríklad ŠLACHTA Štefan. Urbanistické súťaže v Bratislave. In *Architektúra & urbanizmus*, 1994, roč. 28, č. 1-2, s. 40-47. ISSN 0044-8680.

49 -n, ref. 27, s. 6.

50 Ohľadne tohto projektu pozri viac: GONDOVÁ, ref. 3, s. 10-11.

51 Otmar Klimeš (1890 Motěšovo – ?) bol dlhodobý spolupracovník Jindřicha Merganca, ďalšieho architekta, ktorý prišiel z Čiech počas medzivojnového obdobia a trvalo sa tu usadil. Sú autormi vrcholných diel súdobého funkcionalizmu v Bratislave – Vily Dr. Dvořáka alebo Kochovho sanatória v spolupráci s Dušanom Jurkovičom. Podrobnejšie: DULLA – MORAVČÍKOVÁ, ref. 35, s. 470.

vládnucich politikov verejnou v oblasti kultúrneho dedičstva nebolo na dlhú dobu umožňované. Dianie okolo ruiny Bratislavského hradu sa stalo aj jedným z posledných príkladov fungovania liberálnej demokracie prvej Československej republiky. Už o niekoľko mesiacov bola schválená Mníchovská dohoda, vznikla takzvaná druhá republika, v ktorej oklieštených hraniciach *de facto* zanikla masarykovská pluralitná demokracia a nastúpil autoritatívny model vládnutia pretrvávajúci až do konca druhej svetovej vojny.

Bratislava ako hlavné mesto

„Bratislava — teraz už ozajstná metropola Slovenska, a to suverénneho Slovenska, — je veselá a radostná. Padli z nej všetky tiene neblahých posledných dní. Žije už len budúcnosť.“ Tak znel záver titulného článku *Slováka* z 15. marca 1939, ktorý oslavoval vznik nového štátu. Bratislava sa teda tesne pred druhou svetovou vojnou stala po prvýkrát hlavným mestom národného štátu Slovákov. Avšak ešte o rok neskôr, v špeciálnom výročnom vydaní novín *Slovák* s vyše šesťdesiatstranovou prílohou o Bratislave, v mnohých článkoch zaznievalo utvrdzovanie sa o správnosti rozhodnutia vybrať Bratislavu za hlavné mesto Slovákov. V duchu súdobej rétoriky sa „vodcovské“⁵² postavenie Bratislavy legitimizovalo od historického pôsobenia národných buditeľov až po pavedecké etymologické analýzy maďarského názvu Pozsonyi.⁵³ Architektonické dedičstvo ostávalo v týchto naratívoch predovšetkým dokladom pôsobenia cudzích národností.⁵⁴ Obraz moderného mesta tak bol spájaný so Slovákami a s ich prínosom, podobne ako to prezentoval aj Milan Hodža v medzivojnovom Československu. V novej situácii vazalského postavenia Slovenska k Nemeckej ríši sa však politici zriekali radikálnejších vyjadrení, ako to potvrdzuje aj záverečné konštatovanie vtedajšieho vládneho komisára pre Bratislavu Bela Kováča v spomínanom vydaní novín *Slovák* „Dnes sme sjednotení podľa národných skupín a musíme ruka v ruke, rešpektujúc nadobudnuté práva, rozvinúť a uplatniť náš nový dynamizmus, aby sme Bratislavu pretvorili na moderné mesto, pri zachovaní tradície a nám všetkým tak drahých pamiatok.“⁵⁵

52 Tento pojem používal Andrej Mráz vo svojom texte MRÁZ, Andrej. Postavenie Bratislavy v dnešnom kultúrnom živote Slovenskom. In *Slovák*, 14. 3. 1940, roč. 22, č. 61, s. 36. ISSN 1336-4464.

53 Požúň – Pozsonyi ako pôvodný slovenský názov uvádzal spisovateľ a neskorší minister propagandy Tido J. Gašpar. GAŠPAR, Tido, J. Slovenské okno do sveta. In *Slovák*, 14. 3. 1940, roč. 22, č. 61, príloha Bratislava s. 16. ISSN 1336-4464.

54 Cez skúmanie dobovej sprievodcoskej literatúry výstižne analyzoval rôzne národné naratívy o Bratislave Jozef Tancer. TANCER, Jozef. *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kaligram, 2013, s. 13-170.

55 KOVÁČ, Belo. Bratislava, hlavné mesto Slovenskej republiky. In *Slovák*, 14. 3. 1940, roč. 22, č. 61, príloha Bratislava s. 1. ISSN 1336-4464.

Vytýčenie asanačného územia

„Vybudovanie hlavného mesta v dôstojnú metropolu Slovenskej republiky“⁵⁶ uvádzali v júni 1940 v novinách *Slovák* ako jeden z hlavných dôvodov uzákone- nia takzvaného Asanačného zákona,⁵⁷ ktorý mal uľahčiť vyvlastňovanie nehnuteľností a podporiť stavebný ruch. Prvé územie Bratislavy, ktoré bolo na základe tejto legislatívy vymedzené ako asanačné, bol práve areál Bratislavského hradu a podhradía, a to už v druhej polovici roku 1940.

Na podnet ministerstva dopravy a verejných prác vymedzilo regulačné odde- lenie mesta plochu, ktorá zahŕňala nielen samotný areál hradu s hradbami, ale aj podhradské nábrežie, západnú stranu Židovskej ulice i Zámockú ulicu, teda zásadnú časť vtedajšieho štvrtého obvodu s názvom Podzámok. V definitívnom úradnom schválení a vymedzení asanačného územia na hrade a podhradí z 13. 1. 1941⁵⁸ je už v úvode definované, že asanácia je schválená za účelom výstavby univerzity a techniky.⁵⁹ V dokumente sú uvedené aj základné argumenty, ktoré viedli k rozhodnutiu asanovať toto územie. Ako prvý dôvod sa uvádza, že úze- mie „po stránke dnešnej pokročilej bytovej kultúry a verejnej hygieny vykazuje značné nedostatky a závady a to po stránke urbanistickej, stavebne technickej a bezpečnostnej“. Ďalším argumentom bolo estetické vyznenie návršia: „*Tento nesúvisle zastavaný svah so starými, nevzhľadnými a po všetkých stránkach závadnými príbytkami mestskej chudiny, porušuje pohľadovú ucelenosť návršia a neslúži k okrase mesta.*“ V búraní na podhradí a hradnom kopci videli zároveň prostriedok vlastnej reprezentácie na hradnom kopci, ako „*využiť túto pohľa- dovo exponovanú časť hlavného mesta na výstavbu všetkým moderným požia- davkám vyhovujúceho komplexu verejných stavieb*“. Nakoniec uvádzajú potrebu riešiť komunikačnú otázku – spojenie centra mesta so západnými časťami, ktoré bolo vedené „*krivoľakými uličkami podhradía a nevyhovujú požiadavkám mo- dernej dopravy*“.⁶⁰

Dokument je signovaný vládny komisiárom (neskôr mešťanom) Belom Kováčom a ako referent je uvádzaný Ing. Ladislav Kalužay, hlavný technický

56 Š. J. Prípravy na veľký stavebný ruch. In *Slovák*, 18. 6. 1940, roč. 22, č. 167, s. 10. ISSN 1336-4464.

57 Zákon č. 177 zo dňa 3. júla 1940 o vyvlastnení nehnuteľnosti (práva) na diela verejného záuj- mu, na ciele stavebného ruchu. *Slovenský zákonník*, 18. 7. 1940, roč. 34, s. 269-273.

58 Plný názov dokumentu je Generálna regulačná a zastavovacia úprava hradu a podhradía ako asanačného územia pre výstavbu univerzity a techniky. Vypracoval Vládny komisariát mesta Bratislavy. In *Hrad a Podhradie*, generálna regulačná úprava, Regulácie mesta Bratislavy, Útvar hlavného architekta, kr. 849, Archív hl. mesta Bratislavy.

59 Teda pre spojený komplex Slovenskej univerzity ako premenovali Univerzitu Komenského a Slovenskú vysokú školu technickú, presťahovanú z Košíc a Martina tesne po vzniku Slo- venskej republiky.

60 Ref. 60, s. 3.

radca mesta. Argumentácia, ktorú použili v úradných dokumentoch reprezentuje modernistický, technokratický pohľad na plánovanie mesta, ktorý sa nelíšil od prístupu z medzivojnového obdobia. Vychádzalo to prirodzene aj z faktu, že samotní vedúci technickí úradníci mesta, spomínaný Kalužay, ako aj vedúci regulačného oddelenia mesta a neskôr magistrátny hlavný radca Eugen Bárta, pôsobili na magistráte mesta už v medzivojnovom období.⁶¹

Medzinárodná súťaž – perspektívy povojnovej novej Európy

Samotná iniciatíva stavať univerzitu na hrade a v podhradí nevychádzala z mesta, ale zo štátnych kruhov. Vladimír Pojtek, hlavný radca odboru Pozemných stavieb Ministerstva dopravy a verejných prác, spomínal že Vojtech Tuka vyslovil ideu spojiť záujmy vysokých škôl a „*potreby asanácie od stáročia zanedbanej hygienicky nemožnej štvrte mesta okolo Židovskej ulice*“.⁶² Horlivý antisemita Tuka akiste videl v takejto výstavbe príležitosť odstrániť nielen Židov ako osoby, ale aj mestské štvrte, ktoré by ich pripomínali. Zároveň však takéto kladenie zakladateľských, iniciačných činov politickým „vodcom“ krajiny pripomína snahy priblížiť sa vzorom z Nemecka a Talianska.

Naši vrcholní politici však neprejavovali tieto budovateľské ambície tak autoritatívne ako Hitler a Mussolini, ktorí sa stavali do pozícií hlavných architektov centier svojich ríš. Naopak, tieto rozhodnutia ponechávali nielen na svoje úrady, ale pri významných projektoch využívali aj inštitút súťaže návrhov. Podobne ako sme už spomínali pri Hodžovej snahe, za vojnovej Slovenskej republiky sa súťaž stala formou propagácie režimu,⁶³ vizualizáciou budúcich úspechov a blahobytu ktorý nastane po konci vojny. Súťaž na univerzitné mesto je najreprezentatívnejšou ukážkou takýchto snáh.

Ministerstvo dopravy a verejných prác vypísalo 2. 12. 1940, ešte pred definitívnym schválením asanačného územia hradu a podhradia. Priestor určený pre súťaž však jasne kopíroval plochu regulovanú Štátnym komisariátom mesta Bratislava. Program súťaže bol rozsiahly. Spájal nielen samotné fakulty univerzity a techniky, ale aj fakultnú nemocnicu, kvôli ktorej sa v dobových médiách objavovala aj informácia, že sa má na hrade stavať klinika. Okrem toho mali architekti vyriešiť verejné priestory pohradského nábrežia a oddychových par-

61 Podrobnejšie k téme medzivojnového plánovania pozri BOGÁR, Michal – KRÁLIK, Ľubomír. Urban Ľudovít: Regulácia mesta. Medzi realitou a skutočnosťou. In *Moderná Bratislava*. Ed. Peter Szalay. Bratislava Marenčin PT, 2014, s. 94-100. ISBN 978-80-8114-327-4.

62 Podľa POJTEK, Vladimír. Budúce univerzitné mesto v Bratislave. In *Elán*, 1942, roč. XII, č. 9, s. 4. ISSN 1337-3501.

63 Podrobnejšie k vojnovým súťažiam: HRDINA, Miroslav. Niekoľko poznámok o postavení architektúry v rámci prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In *Architektúra & urbanizmus*, 2010, roč. 46, č. 1-2, s. 81-97. ISSN 0044-8680.

kových úprav na hrade. Anonymnej súťaže sa podľa dobových podmienok mohli zúčastniť len árijskí architekti z vybraných štátov osi.⁶⁴ Súťažné podmienky si prevzalo 197 súťažiacich. Nakoniec však vyhlasovateľ musel lehotu na dodanie súťažných návrhov predĺžiť až do konca roku 1941⁶⁵ a do súťaže bolo odovzdaných 25 návrhov, medzi ktorými dominovali súťažiaci z Nemeckej ríše.⁶⁶ Porota, v ktorej okrem odborníkov z jednotlivých ministerstiev figurovali aj špecialisti zo zahraničia, nakoniec nevybrala víťazný návrh, ale udelila dve druhé ceny pre nemecký a taliansky návrh, jednu tretiu cenu pre slovenský návrh a šesť odmien.⁶⁷ Výsledky boli prezentované v budove Národného múzea na Vajanského nábreží, pričom výstavu uviedol minister dopravy a verejných prác Július Stano a neskôr si súťažné návrhy prišiel pozrieť aj prezident Jozef Tiso a predseda vlády Vojtech Tuka. Politici sa však k výstave verejne nevyjadrili a ich návštevy podrobne zdokumentované reportérmi Slovenskej tlačovej kancelárie pôsobili skôr ako splnenie spoločenskej povinnosti než úprimný záujem o formovanie hlavného mesta. Výsledky súťaže vzbudili diskusiu predovšetkým v odbornom architektonickom prostredí a opäť aj v zahraničí.

Nárok na novú panorámu

Architekt Vladimír Pojtek bol zaangažovaný v príprave súťaže i v samotnom jej priebehu a v posudzovaní zaslaných návrhov ako jeden z juri. Podľa jeho textu uverejnenom v časopise *Elán* by sa mohlo zdať, že súťaž nemala až tak nerozhodné vyhodnotenie. Na jednej strane síce uviedol, že každý z ocenených projektov priniesol zaujímavé riešenia, ktoré sa pri budúcej realizácii využijú, na druhej strane však uviedol, že pri výstavbe univerzitného mesta sa bude treba pridržať predovšetkým myšlienok „najlepšieho projektu, t. j. projektu s heslom *Hrad Bratislava 2*“, ktorý navrhli talianski architekti Ernesto a Attilio La Padulovci. Tento návrh radikálne⁶⁸ pretransformoval siluetu hradného kopca.

64 Konkrétne zo Slovenska, Nemeckej ríše, Protektorátu Čechy a Morava, Talianska a Juhoslávie. Súťaž. In *Slovenský staviteľ*, 1940, roč. X, č. 11, s. 224. ISSN 1339-2603.

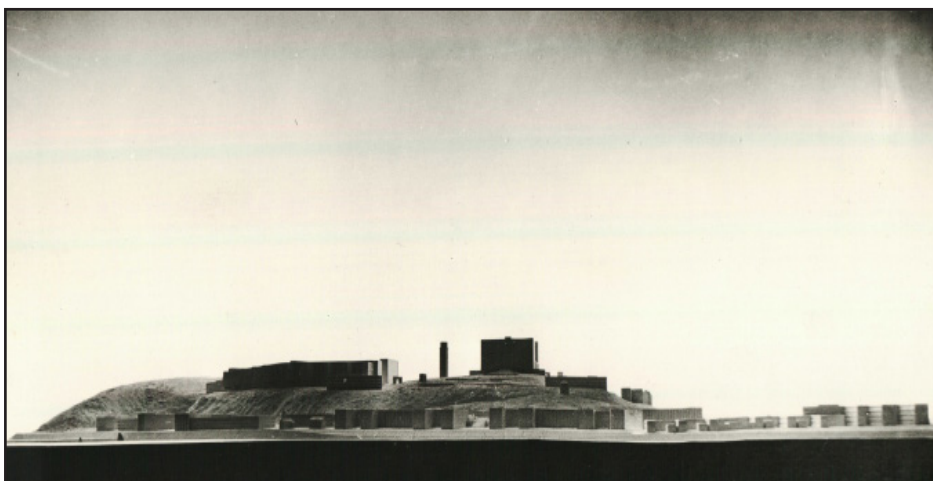
65 Návrhy mali byť podané do 1. 6. 1941. Neskôr bol termín na podávanie návrhov predĺžený. Podľa: Slovenské vysoké školy dostanú dôstojný stánok. In *Slovák*, 18. 4. 1942, roč. 24, č. 88, s. 3. ISSN 1336-4464.

66 Osemnásť návrhov prišlo z Nemecka, tri z Talianska, dva zo Slovenska a dva z Protektorátu Čiech a Moravy. Podľa rubriky: Rozličné zvesti. In *Technický obzor slovenský*, 1942, roč. VI, č. 4, s. 115.

67 Podrobne k súťaži: HRDINA, ref. 65 alebo BOGÁR, Michal. Plánovanie mesta. In *Vojnová Bratislava*. Ed. Peter Szalay. Bratislava: Marenčin PT, 2019, s. 167-177. ISBN 978-80-569-0131-1.

68 Ešte radikálnejšie gesto zvolili nemeckí architekti Hans a Wassili Luckhartovci, jedni zo zakladateľov nemeckého avantgardného expresionizmu, ktorí hrad nahradili obrovskou špirálovitou štruktúrou.

Talianski architekti nahradili figúru hradného štvorvežia modernou formou, až prekvapujúco blízkou predvojnovému návrhu Josefa Gočára. Centrálny objekt univerzitného mesta navrhli ako vysokú stavbu s plochými strechami rozvrhnutú do tvaru písmena H a umiestnili ju temer na identické miesto ako pred 4 rokmi načrtnol pražský profesor. Podobnosť kompozície oboch projektov korunuje vertikálny akcent stojaci v mieste najstaršej časti hradu, gotickej veže. Pražský architekt ju, ako sme spomínali, využil len ako podstavec pre monumentálnu sochu, zatiaľ čo talianski architekti sa rozhodli zachovať tento najcennejší fragment z celej ruiny hradu ako osamotenú vežu, kampanilu či maják.

Model súťažného návrhu na Univerzitné mesto s názvom „Hrad Bratislava 2“, autori Ernesto a Attilio La Padula, Rím, 1942. Zdroj: Fond Ministerstvo dopravy a verejných prác SR. Súťaž na univerzitné mesto, kr. 3. SNA, nespracované.

La Padulovci očistili hradný vrch od pôvodnej zástavby⁶⁹ a odhalili prírodnú morfológiu hradného brala, tak ako sa očakávalo už v úradnom vymedzení asanačného územia. Ústrednú budovu univerzity prepojili s historickým centrom monumentálnym schodiskom položeným prísne na os k hlavnému vstupu objektu, čím vniesli jasnú symetriu do veľkolepej kompozície akejsi modernej akropoly hlavného mesta. Takto veľkolepo až anticky komponovaná, no pritom jednoznačne moderne formovaná línia siluety hradného návršia zarezonovala v domácich architektonických a výtvarných kruhoch. Básnik a editor Ján Smrek s nadšením písal v úvodníku časopisu *Elán*, ako sa Bratislavčania môžu tešiť na

69 Zachovali opäť len tie najstaršie a najucelenejšie časti hradného komplexu – Žigmundovu bránu a kostol Svätého Mikuláša.

to, že „zázračne omladne aj hrad“⁷⁰. Vladimír Pojtek uviedol typické modernistické odmietanie napodobňovania historickej architektúry „Každá stavba nesie charakter svojej doby a prečo by sme sa my našimi modernými budovami vracali k formám doby renesančnej, barokovej alebo inej? Som presvedčený..., že nová umelecky riešená dominanta na hradnom návrší so stránky architektonickej úplne a dôstojne nahradí panorámu starého hradu.“⁷¹ Technokratická argumentácia búrania hradnej ruiny založená na presadzovaní moderných princípov hygieny a dopravnej priepustnosti či ekonomickej nevýhodnosti reštaurovania, bola doplnená aj o presadzovanie estetiky novosti, modernej jednoduchosti a nároku vtlačiť vlastnú pečať do siluety mesta.

Konštruovanie bájenej minulosti

„Je privilegiom mladých a životaschopných národov vyjadriť svoju vôľu k bytiu a v ich budúcnosť prostredníctvom architektonických monumentov.“⁷² Hans Stephan, jeden z vedúcich projektantov Speerovho Hlavného stavebného inšpektorátu pre Ríšske hlavné mesto (GBI), zdanlivo potvrdzoval Pojtekove argumenty. Roku 1942 navštívil Bratislavu ako Speerov nemecký vyslanec a svoju návštevu zúročil aj textom do prominentného časopisu *Kunst in Deutschen Reich*, kde sa špeciálne venoval medzinárodným architektonickým súťažiam v meste.

V kontexte hradu a výstavby univerziténeho mesta však ono privilegium mladých národov nechal ustúpiť vyšším nemeckým záujmom. Reprodukovoval názory o hrade ako nemeckej pamiatke a symbole ochrany Európy pred útokmi z východu, ktoré zazneli už v diskusii na sklonku prvej republiky.⁷³ Zároveň uprel právo rozhodovať o zmene siluety hradného kopca len zo strany mesta, keďže to podľa neho nie je len otázka obrazu mesta, ale má význam i pre široké územie, teda pre Tretiu ríšu, ktorá sa rozprestierala už na protiľahlom brehu Dunaja. V tomto kontexte sa môžeme pozeráť aj na udelenie druhej najvyššej ceny nemeckým architektom Willimu Kreuerovi a Hansovi Wolfgangovi Dreaselovi. Ani títo architekti sa nestavali k ruine hradu konzervátorsky a búrali celú jeho hmotu okrem gotickej veže. Univerzitný komplex na hradnom vrchu však rozvrhli tak, aby pripomínal gotické fázy vývoja hradu, ktoré považovali za epochu, keď sa stala Bratislava „nemeckou bránou“ na juhovýchod. Samotný Stephen i domáci Nemci⁷⁴ prijímali riešenie Kreuera a Dreasela len s výhradami. Speerov kolega

70 SMREK, Ján. Človek má rád architektov. In *Elán*, 1942, roč. XII, č. 9, s. 1. ISSN 1337-3501.

71 POJTEK, ref. 62, s. 5.

72 STEPHAN, Hans. Die formung einer Hauptstadt. In *Die Kunst im Dritten Reich*, Dezember 1943, roč. VII, s. 223.

73 BAKOŠ, ref. 1.

74 Schlossruine und Universitätsstadt. Objektives Urteil des Kunsthistorikers Prof. Dr. Schürer. In *Grenzbote. Deutsches Tagblatt für die Karpathenländer*, 1943, roč. LXXIII, č. 95, s. 5.

odporúčal situovať novú zástavbu do podhradí a opustiť ideu stavať univerzitu na hradnom kopci.

O výraznom záujme nemeckých politikov o osud hradu svedčí aj to, že okrem zaangažovania sa nemeckých „beráterov“ sa o osud hradu interesoval aj ríšsky minister zbrojného priemyslu Fritz Todt, ktorý daroval ministrovi Tukovi nesúťažný návrh reštaurovania ruiny hradu. Projekt Siegfrieda Mörtha predstavili na spomínanej výstave v Národnom múzeu. Usiloval sa o historickú rekonštrukciu hradu, s obnovením jeho sedlových striech aj fasád v renesančnej fáze. Návrh však nebol reflektovaný ani slovenskými, ani nemeckými kruhmi a téma reštaurovania ruiny hradu sa stala opäť aktuálnou až po vojne. Svojím riešením a výberom časovej etapy, ku ktorej sa svojou rekonštrukciou vrátil, predznačil smerovanie obnovy hradu po druhej svetovej vojne.

Záver

Náš výskum poukázal, že radikálne ikonoklastické návrhy diskutované priebehu vypätého obdobia pred a počas druhej svetovej vojny boli zmesou technokratických a ekonomických požiadaviek, ako aj vyjadrením ambície budovať monument vlastnej epochy či až politického súperenia, resp. provokovania. Snahy búrať hrad pritom nemali jasné ukotvenie v politickej ideológii. Boli prejavom politického súperenia, ktorého cieľom bolo vzbudzovať pozornosť spoločnosti a zároveň riešiť architektonické a urbanistické problémy mesta. Tieto diskusie odhaľujú mechanizmy, ako vstupujú otázky ochrany kultúrneho dedičstva do politických diskusií a formujú vzťah spoločnosti k politickým elitám a svojmu prostrediu, a môžu byť odrazovým mostíkom k porozumeniu peripetií rekonštrukcie hradu počas socializmu, ako aj najaktuálnejších etáp obnovy.

* Text vznikol aj vďaka finančnej podpore agentúry VEGA (projekt č. 2/0074/17) a APVV (projekt č. APVV-16-0584) riešených na Oddelení architektúry Historického ústavu SAV.

Peter Szalay „Zbúrat! Máme na to zlé rozpomienky“

„NIEDERREISSEN! WIR HABEN SCHLECHTE ERINNERUNGEN DARAN.“
ZUR GESCHICHTE DER FACHLICHEN UND POLITISCHEN
DISKUSSIONEN ÜBER DIE BURG BRATISLAVA GEGEN ENDE
DER 1. TSCHECHOSLOWAKISCHEN REPUBLIK UND
DER SLOWAKISCHEN REPUBLIK IN KRIEGSZEITEN

PETER SZALAY

Die Studie präsentiert fachliche und politische Diskussionen über das geplante Niederreißen der Bratislavaer Burgruine (ausgebrannt im Jahre 1811) und des anliegenden Stadtteils Podhradie, im Zeitraum vom Ende der dreißiger bis zur Hälfte der vierziger Jahren des 20. Jahrhunderts. Mittels der zeitgemäßen archivalischen und Zeitungsartikel, sowie durch Analyse der einzelnen architektonischen und städtebaulichen Pläne beschreibt sie die Linien der Bemühungen, das historisch verankerte Stadtsymbol umzuwandeln, sowie die Formen der Kritik und des Widerstands gegen diese Vorhaben zu zeigen. Die Studie prüft zwei Wettbewerbe zum Umbau und zur Adaptation der Burgruine. In den ersten Wettbewerb, initiiert durch damaligen Ministerpräsidenten Milan Hodža Anfang 1938, wurden die renommierten inländischen Architekten, slowakischer Architekt Juraj Tvarožek und tschechischer Architekt Josef Gočár, hinzugezogen. Die neu entdeckten ausführlichen Projekte des zweiten erwähnten Architekten zeigte die Verbundenheit der Gesinnung dieses Spitzenvertreters des tschechoslowakischen Zwischenkriegsmodernismus mit den Ideen der mit den totalitären Regimen verbundenen Architekten, die im Wettbewerb im Jahre 1942 vorgestellt wurden. Der internationale Wettbewerb auf die Universitätsstadt auf dem Bratislavaer Burgberg und in der Stadtteil Podhradie war eine repräsentative Veranstaltung der Slowakischen Republik während der Kriegszeit, an der die verbündeten Vertreter der Achse teilgenommen haben. Radikal moderner Entwurf von den italienischen Architekten Ernest und Attilia La Padula war von den inländischen Fachkreisen am positivsten angenommen. Die vergleichbare Betrachtung der beiden Entwürfe und deren formelle Lösung und Einstellung zu der Burgruine zeigte formale sowie inhaltliche Verwandtschaft, die mehr als politische Ideologie die moderne produktivistische und technokratische Denkweise der Spezialisten definierte.

Mgr. Peter Szalay, PhD.
Historický ústav SAV
Klemensova 19, 811 08 Bratislava
e-mail: peter.szalay@savba.sk